

ŽILVINAS VAREIKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

EUROPOCENTRIZMO IDEOLOGIJOS VIRSMAI VAKARŲ FILOSOFIJOJE

The Transformations of an Eurocentric Ideology
in the Western Philosophy

SUMMARY

The object of the article is the transformations of ideological and Weltanschauungs attitudes linked with the Eurocentric problem in Western philosophy. The author explicates the processes of hyperbolization of European culture and of hiperbolization of the Western scientific methodology in respect to different cultural researches. The article utilizes diverse interdisciplinary and comparativistic strategies which are applied in an analysis of complicated theoretical variations of the Eurocentric problem.

SANTRAUKA

Pagrindinis straipsnyje tyrinėjamas objektas – europocentrizmo ideologiniai virsmai, jų filosofinio pagrindimo būdai ir kai kurie esminiai pasaulėžiūrinių mąstymo nuostatų pokyčiai Vakarų filosofijoje. Iš čia kyla autoriaus užsibrėžtas tikslas – kritiškai aptarti idėjų istorijoje išryškėjusias įvairias helenomanijos ir europocentrizmo apraiškas. Straipsnis grindžiamas įvairiomis tarpdalykinėmis ir komparatyvinėmis strategijomis, kurios parankiausiai analizuojant sudėtingas nagrinėjamos problemos teorines variacijas.

EUROPOCENTRIZMO PROBLEMA IDĖJŲ ISTORIJOJE

Pasirinkta tema kyla iš nūdienos mūsų filosofinės minties raidos peripetijų, kurios tiesiogiai siejasi su etnocentrizmo ideologijų virsmis, metamorfozėmis ir stiprėjančiu nuosmukiu ilgai viešpatav-

sio Vakarų filosofinėje sąmonėje europocentrizmo, kurio paskiri rudimentai kitoku, lankstesniu, užmaskuotu pavidalu aptinkami pokolonijiniame akademiniam diskurse. Nuo antikos laikų Vakarų

RAKTAŽODŽIAI: etnocentrizmas, europocentrizmas, romantizmas, rasizmas, ideologija, tarpkultūrinės filosofija.
KEY WORDS: ethnocentricity, eurocentrism, romanticism, racism, ideology, intercultural philosophy.

pasaulyje ilgai klestėjo europocentrizmas, „...diskursyvi tendencija, neeuropinių tautų istorijas ir kultūras aiškinanti iš europiečių (vakariečių) perspektyvos.“⁴¹ Taigi ši tendencija yra paremta įsitikinimais, kad Europos regionas, jo civilizaciniai laimėjimai, mąstymo tradicijos, meno stiliai ir pan. pagrindžia kitų žemės rutulio kontinentų raidą ir nužymi ištisu tautų bei kultūrų tolesnės raidos gaires. Šiuos požiūrius pirmiausia išklabino Arturas Schopenhaueris ir kiti neklasikinės filosofijos šalininkai, o diskreditavo Rytų mąstymo tradicijų tyrinėtojai (Abrahamas Anquetil-Duperronas, Jeanas-Pierre'as Abel Rémusat, Silvestras de Sacy, Friedrichas Maxas Mülleris, Paulas Deussenas, Jamesas Legge, Édouardas Chavannesas ir kt.) bei po Antrojo pasaulinio karo įvairiose žemės rutulio dalyse sparčiai besiplėtojančios komparatyvistinės filosofijos ir galiausiai postmodernizmo filosofijos šalininkai.

Nors europocentrinės pasaulėžiūros pamatai jau yra pakirsti daugelyje pažangos avangarde žengiančių dabartinio pasaulio tautų, tačiau jų rudimentai, nepaisant ryškių poslinkių dabartinėje Lietuvos komparatyvistikoje ir orientalistikoje, dar tradiciškai tebėra gyvybingi lietuviškame akademiniam, ypač filosofiniame, diskurse. Apšvietos ideologų sukurtos ir vokiečių klasikinės filosofijos šalininkų išpopuliarintos, ypač dėl Hegelio *helenomanija* persmelktos mitologijos, europocentrizmas suleido gilius šaknis vokiečių klasikinėje filosofijoje, o per ją – ir Vakarų mąstymo tradicijoje bei su ja glaudžiai susijusioje modernioje Lietuvos filosofijoje. Dėl europocentrizmo ideologijos sklaidos kolonializmo epochoje

hiperbolizuojama senovės graikų ir iš jos išsirutuliojusi Vakarų mąstymo tradicija, jų suformuotas mokslinis instrumentarius nekritiškai ir tiesmukai buvo europiečių mokslininkų perkeltas anapus Europos kultūros arealo ribų esančių kitų civilizacijų mąstymo tradicijų tyrinėjimus, dažnai neatsižvelgiant į konkretaus civilizacinio pasaulio, šalies kultūrinę specifiką, istoriją, pamatines pasaulio suvokimo, mąstymo kategorijas ar konkrečių sociokultūrinių grupių gyvenimo būdą.

Tačiau nereikia manyti, kad tai tik vakariečiams būdinga liga. Tūkstantmečiais kinai ne be pagrindo savo šalį vadino „paskliautės imperija“, o į kitas, vadinasi, ir Vakarų šalis, žvelgė kaip į žemesnės kultūros „barbariškus kraštus“. Neatsitiktinai sparčiai besivystančiuose ir dabar pretenduojančiuose į pasaulinę lyderystę Rytų Azijos kraštuose regime stiprėjančią kitą dabartinio etnocentrizmo formą – *azijocentrizmą*, kuris tiesiogiai siejasi su šio regiono ekonominės ir politinės galios pasaulyje augimu. Rusijoje pastarąjį dešimtmetį regime agresyviai atgimstančias panslavizmo arba vadinamojo „rusiškojo mesianizmo“ formas, arabų musulmoniškajame pasaulyje – panarabizmo ir panturkizmo, Lotynų Amerikoje – įvairias Lotynų Amerikos civilizacijos savitumą sureikšminančias etnocentrizmo formas. Juodojoje subsacharinėje Afrikoje įvairiais pavidalais atgimsta *negritiudo* ideologija. Iš čia kyla pagrįstas dabartinės komparatyvistinės filosofijos atstovų domėjimasis, atrodytų, seniai diskredituotų filosofinių etnocentrizmo prielaidų, ypač įvairaus filosofinio europocentrizmo pagrindimo įtakingiausių jo ideologų

veikaluose tyrinėjimais. Palygindamas romantizmo, rasizmo idėjų istorijos tendencijas, straipsnio autorius gvildena europocentrinio teorinio modelio, pa-

remto kultūriniais prietaisais, kad Europos regionas ir jo civilizaciniai laimėjimai pagrindžia kitų kontinentų raidą bei kultūrų raidos gaires, tendencijas.

EUROPOCENTRIZMO IDEOLOGIJOS KONTŪRAI

Europocentrizmo teorinės variacijos – nekritinis Vakarų sąvokų, idėjų ir koncepcijų pamėgdžiojimas – rodo šios problemos ir ideologijos glaudų ryšį. Europocentrizmas iš esmės yra koncepcijų, iškeliančių Europos įvairiapusį dominavimą, visuma. O štai ideologija yra pastarojo teorijų rinkinio, artimai susieto su panašiais manymais, idėjomis ar nuostatomis, apibūdinimas, kurį galima priskirti tam tikrai grupei ar bendruomenei. Vadinasi, europocentrizmas yra viena iš ideologijų, atstovaujančių tam tikriems interesams. Siekdamas suvokti europocentrizmo ideologinius pamatus ir šios problemos susidarymo prielaidas, straipsnio autorius čia tyrinėja europocentrizmo ideologijos laisvės ir racionalųjį bei neracionalųjį pradus remdamasis filosofo Gintauto Mažeikio ir užsienio mąstytojų įžvalgomis.

Šiuolaikiniuose kultūrų tyrinėjimuose patys graikų filosofai pripažįsta, kad šlovingos Senosios Graikijos vaizdinys suformuotas Švietimo ir romantizmo epochose. Būtent Vakarų Europos šalių intelektualai sukūrė daugybę idėjų, kurių pagrindu „...graikų tauta buvo iš naujo sukurta remiantis europiečių istorijos terminais ir buvo parengtas temų, dalykų ir sričių repertuaras, pagal kurį tapė dailininkai, rašė autoriai ir nustatė kontūrus tam, ką regėjo keliautojai.“² Remiantis graikų mąstytojo Nikos Pa-

nayotopoulos (g. 1963 m.) mintimi, galima teigti, kad apdovanoti lakia mokslinė vaizduote ir rutuliodami romantikų bei švietėjų idealus modernių laikų Europos intelektualai kūrė europocentrines ideologijas, pateikiančias iš anksto paruoštus atsakymus į pastarojo transkontinento kilmės, konkrečių idėjų atsiradimo klausimus. Tad ištisu intelektualų kartų rūpestis organizuoti europocentriinių ideologemų kūrimą kilo iš racionalių tos veiklos paskatų ir principų. Dėl šios priežasties europocentrinės propagandos „...ideologinis subjektas yra sukonstruotas kitaip, negu mąstytojai, kurie plėtoja savo patirtį, intelektualinius įsitikinimus ir įspūdžius.“³ Anot filosofo G. Mažeikio, ideologizuotų tekstų, taip pat ir europocentrine dvasia parašytų veikalų, tikslas – įtikinti skaitytoją pateikiamos informacijos teisingumu. Nuolat susidurdamas su panašiomis žiniomis, jis galiausiai patiki skelbiama ideologija, pavyzdžiui, kad filosofija ir civilizacija atsirado Graikijoje. O štai pats mąstytojas operuoja įvairialype informacija ir dažnai pasižymi kritiniu mąstymu, kurį gali panaudoti europocentriinių ideologemų demaskavimui arba jų kūrimui. Straipsnio autoriaus nuomone, filosofas Mažeikis suteikia beveik platoniško demiurgo funkciją mąstytojui, kuriančiam ideologijos kerus, ir neatsižvelgia į aplinkybę, kad ir pats filosofas, ir jo tekstų skaitytojai gali būti

tie patys europocentrinės ideologijos įkairiai. Juk nepaisant kritinio mąstymo gebėjimų, reikia turėti mintyje, kad mąstytoją gali veikti taip pat kaip ir eilinį jo tekstų skaitytoją europocentruota akademinė aplinka ir joje įgytos žinios, kurios turi didžiulę įtaką netgi kritiškai mąstančio filosofo požiūriui į pasaulį ir į mokslą. Taigi europocentrinės ideologijos veikimas turi įtakos tiek asmenybės racionaliam mąstymui, tiek sąžmoniniams kūrybiniais impulsams.

Be individo mąstymo kontrolės aspekto, ideologijai būdinga laisvės suspendavimo ypatybė. Iš esmės visos ideologijos vienu ar kitu atžvilgiu prabyla apie laisvę. Antai Marxas ir Engelsas, kurdami socialistines ideologemas, pabrėžė, kad jų inicijuojama proletariato kova su buržuazijos klasėmis skirta išvaduoti žmoniją nuo nelygybės ir pasiekti visišką laisvę, tačiau vienos klasės laisvė pasiekama likvidavus antagonistinę socialinę klasę. Pastarasis prieštaravimas tarp universalios laisvės siekio ir riboto šio siekio įgyvendinimo sociokultūrinės tikrovės tam tikroje nišoje būdingas ir europocentrizmo ideologijai. Joje lygiai taip pat pasireiškia „...socialinė ideologijos funkcija, priverčianti intelektualiai paklusti žmogui...“⁴,

nepaisant deklaruojamo kilnaus siekio sukurti laisvę individų visumai. Šio aspekto apraiškų galima aptikti postkolonijiniuose metropolijų santykiuose su buvusiomis kolonijomis, kada teikiama humanitarinė pagalba skurdžioms valstybėms rodo didžiųjų Vakarų valstybių susirūpinimą skurdo problemomis tuose regionuose. Antra vertus, šitaip Vakarų šalys ir toliau skatina plėtoti skurdo kultūrą, kadangi buvusios kolonijos tampa priklausomos nuo gaunamos paramos.

Galiausiai, kaip ir bet kuri kita ideologija, europocentrizmas yra nevienalytis. Jame galima aptikti etnocentrizmo, romantizmo ir pažangos ideologijų, atitinkančių epochos dvasią, tuo metu madingą argumentavimo tvarką, pasižymintia ideologijos kūrėjo mokslinė vaizduote ir savitu rašymo stiliumi. Šios patrauklios europocentrinės ideologijos ypatybės tokiu būdu paslepia šios ideologijos iliuziją: kultūros ištakos, jos plėtotė ir pažanga kyla iš Europos kontinento teorinių ir metodologinių horizontų. Tokiu būdu tampa nesuprantamas priešingas požiūris, kad pasaulyje esama daugelio sociokultūrinių ir civilizacinių centrų, kurių indėlis į žmonijos kultūrų raidą yra lygūs Europos laimėjimams.

Literatūra ir nuorodos

- 1 C. Mackerras, „Eurocentrism“ (europocentrizmo enciklopedinis apibrėžimas). Interneto prieiga: <<http://www.encyclopedia.com/doc/1G-3424300259.html>> [žiūrėta 2014 12 14]
- 2 Nikos Panayotopoulos, On Greek photography: Eurocentrism, Cultural colonialism, and the construction of mythic Classical Greece, *Third text* 23, 2009, p. 183.

- 3 Gintautas Mažeikis, *Filosofinės antropologijos pragmatika ir analitika*. Šiauliai: Saulės delta, 2005, p. 265.
- 4 Patrick Corbett, *Ideologies*. New-York, Harcourt, Brace & World, 1965, p. 57.

B. d.